CZU: 821.134.2-1(82).09 Borges, L.

IUBIREA ȘI INFINTUL ÎN POEZIA LUI JORGE LUIS BORGES

***Valentina* LIPCAN**
studentă, anul II,
Universitatea de Stat din Moldova
ORCID: 0009-0008-3229-3174

„El maestro Borges", potrivit lui Ricardo Piglia, creator al unei „literaturi conceptuale" în secolului al XX-lea, a fost unul dintre scriitorii care s-a apropiat extrem de mult de perfecțiune, de desăvârșire literară, cea care pare imposibil de obținut, dar care se conturează iminent în creația sa. Detașându-ne de termenii ce deseori i-au fost atribuiți, ca: postmodernism, poststructuralism, metaficțiune, ultraism etc., pătrundem în creația sa poetică, săvârșind o incursiune riscantă, dar deliberată, care ne oferă revelații în legătură cu estetica discretului, inteligența și pornirea lăuntrică, elemente care, de fapt, construiesc poemele de dragoste borgesiene. Ne dăm seama că formulele iubirii și ale eternității pot trece printr-o unică și memorabilă transformare în poezia autorului argentinian.

Cuvinte-cheie: obsesia borgesiană, filosofia matematică, poezia atemporală, viața onirică, timpul circular, sintaxa versului, muzicalitatea versului, iubirea-apogeu al existenței umane.

"El maestro Borges", according to Ricardo Piglia, creator of a „conceptual literature"in the 20th century, was one of the writers who came extremly close to perfection, to literary excellence, the one that seems impossible to achieve, but which takes shape imminently in his creation. Detaching ourselves from the terms that have often been attributed to him such as: postmodernism, poststructuralism, metafiction, ultraism etc., we penetrate into his poetic creation, making a risky but deliberate incursion, which offers us revelations about the aesthetics of the discreet, the intelligence and the inner passion, elements which in fact, form the Borgesian poems of love. We realize that the formulas of love and eternity can undergo a unique and memorable transformation in the poetry of the Argentinian author.

Key-words: Borgesian obsession, mathematical philosophy, atemporal poetry, oneiric life, circular time, verse syntax, verse musicality, love as the climax of human existence.

În prelegerea sa televizată despre Jorge Luis Borges, scriitorul și criticul literar Ricardo Piglia aduce în atenția ascultătorului și cititorului o întrebare extrem de simplă și elementară probabil, dar care de multe ori ne scapă sau evităm să

ne-o punem pentru că circumstanțele culturale, sociale și ideologice, postulatele criticii literare au determinat deja lista de scriitori „buni" sau a celor care astăzi sunt considerați mari clasici, și deja nu ne oferim șansa să efectuăm o pauză meditativă, să reflectăm asupra unicității și adevăratelor particularități ale unui scriitor. Anume întrebarea enunțată de Ricardo Piglia la începutul lecției sale: "¿Porqué Borges es un buen escritor?", ne determină să purcedem la o analiză mult mai profundă a creației sale, și după cum menționează criticul, să ne îndepărtăm oarecum de ceea ce se enunță de obicei: stereotipuri și versiuni rapide. Răspunsul de asemenea îl oferă criticul literar, afirmând că: „Borges a fost cel mai aproape de a deveni ceea ce într-adevăr își dorea să fie, a tot îndepărtat lucrurile și elementele care nu-i plăceau, rămânând cu niște texte care par uneori a fi un miracol"; acesta se referă în special la textele anilor `40 [1].

Însă aceste concluzii ne permitem să le atribum nu doar prozei, dar și poeziei scriitorului. Jorge Luis Borges în postură de poet ni se revelează într-un mod mult mai personal, pentru că este evident și bine-cunoscut faptul că poezia mereu este supusă unei analize mult mai riguroase decât romanul, pentru că lectorul are în față un text sintetizat, structurat, restrâns și niciun cuvânt nu pare complementar sau neimportant, spre deosebire de roman care implică și el o tehnică, o structură dar se fundamentează pe linii narative, desfășurarea unor multiple acțiuni, pe un text amplu, desfășurat. Jorge Luis Borges a valorificat proza în calitate de cititor, dar a și transmis ideea că poezia este una dintre exprimările esențiale ale ființei umane. "La poesía es entendida por Borges como Logos, razón, valor del conocimiento, donde se rescata el universo en sus formas esenciales"/ "Borges consideră poezia drept Logos, rațiune, valoarea cunoașterii, unde se prezintă universul în formele sale esențiale". [2, p. 4]:

„Mirar el rio hecho de tiempo y agua
Y recordar que el tiempo es otro rio
Saber que nos perdemos como el rio
Y que los rostros pasan como el agua."
(*Arte poética*)

Totuși, în *Arte Poetica*, datorită simplității evidente, putem considera că motivele timpului circular, visului și infinitului se vor transfera cu mai mare intensitate în alte poeme, dar acesta totuși stabilește punctul de interes și determinativ al încercării noastre de a analiza creația poetică borgesiană. Ultimul vers al acestui catren ne sugerează succesiunea interminabilă a destinelor și timpul care le manevrează pe toate nepierzându-și esența. "En esta línea el autor recalca este sentido de mutabilidad que tiene el ser humano; alude a los recuerdos (...)"/ „În acest vers autorul evidențiază acest simț al mutabilității pe care-l are ființa umană, se referă la amintiri" [3, p. 410].

Pentru Borges este extrem de prețioasă magia care intervine în procesul de creație, *intuiția literară* este de fapt cea care determină săvârșirea scrierilor transcendente. "La magia de la palabra se asocia en su poética, como antes en la de Wordsworth o en la de Mallarmé, a un lenguaje original, iluminado y primitivo."/ „Magia cuvântului în poetica sa se asociază, cum înainte se asocia cea a lui Wordsworth sau a lui Mallarmé, cu un limbaj original, iluminat, *primitiv*" [4, p. 589].Cuvântul „primitiv" însă este încărcat de conotații nobile, precum afirma și Borges în prologul cărții sale de poezii "La rosa profunda": "La misión del poeta sería restituir a la palabra, siquiera de un modo parcial, su primitiva y ahora oculta virtud"/ „Misiunea poetului ar fi să-i întoarcă cuvântului, măcar parțial, primitiva și acum ascunsa lui virtute" [Ibid.].

Astfel, elucidând într-un mod infim rolul cuvântului în poezia lui Borges, reușim să ne apropiem de poemele în care interpelează iubirea și infinitul și care au impulsat scrierea acestei relative căutări și observații. Poemul *1964* de Jorge Luis Borges reprezintă două sonete separate, această despărțire probabil, sau alcătuire a unei perechi, este sugestivă și simbolizează firul tematic al poeziei, și anume ruptura amoroasă. Despărțirea celor ce s-au iubit cândva, la Borges este construită prin intermediul unor simboluri și aluzii, așa cum se va vedea și în celelalte poeme, dar aici începem să simțim construcția ideatică care vizează iubirea și legătura acesteia cu inefabilul, cu cu fantasmagoricul, cu magicul. Luna-oglindă a trecutului ("*Ya no compartirás la clara luna*"), grădina ("*ni los lentos jardines*"), cristalul ("*cristal de soledad, sol de agonías*"), totul face referință la o lume nouă și misterioasă pe care o vede cel ce iubește, iar pierderea obiectului dragostei supune această lume unei subversivități, unui pericol, probabil, unei distrugeri implacabile. ("*Ya no es mágico el mundo*") și rămâne doar durerea, agonia, nici măcar memoria nu mai păstrează fiorul întâlnirilor. Atingerea și pasiunea în creația lui Borges sunt rareori abordate, dar când le observăm apariția, sunt de regulă proiectate foarte subtil și rafinat, iar acest poem în care vedem aluzia minimalistă la iubirea ca forță ce nu crează doar o legătură mentală, platonică, dar și fizică, trupească între cei doi îndrăgostiți, nu este o excepție ("*Adiós las mutuas manos y las sienes que acercaba el amor*"). Deja în acest poem ne dăm seama că iubirea derivă din infinit, și inevitabil acesta devine refugiul, scăparea, atunci când dragostea rănește destine. Aceste două concepte devin inseparabile în poezia lui Borges, iar în fața deznădejdii puntea de trecere, salvarea, poate fi chiar moartea:

"Una oscura maravilla nos acecha
La muerte, este otro mar, esa otra flecha
Que nos libra del sol y de la luna
y del amor."

(*1954*)

Această intuiție literară la Jorge Luis Borges se transformă într-o intuiție metafizică atunci când iubirea este descrisă în opera sa. Acest răvășitor sentiment în creația lui Borges mereu a fost înnobilat de discreție, calitate care i-a fost atât de reprezentativă, însă această reținere, de fapt, revelează mult mai multe decât explicitul, care de multe ori presupune vulgaritate sau o abordare mediocră. Borges asociază centrul universului cu femeia iubită, cea din cauza căreia se succed toate, iar întâlnirea cu această femeie este apogeul și cea mai importantă întâlnire, a cărei realizare îl face să perceapă trecutul său și întreaga formare a lumii, enigmele orientale, războiale, lacrima suferindului, doar ca pe scenarii prestabilite pentru acest eveniment. În poezia *Las causas*, Borges aparent încearcă să versifice întreaga istorie a omenirii cu ajutorul „enumerației haotice" [5, p. 187]:

"El ajedrez y el álgebra del persa
Los rastros de las largas migraciones
La conquista de reinos por la espada
La brújula incesante. El mar abierto
El eco del reloj en la memoria."
(*Las causas*)

Poetul oferă, de fapt, o contratemă sau o temă iluzorie, în cel mai pozitiv caz, complementară alături de tema dragostei care se infățișează în viața lui. Timpul circular al lui Borges ascunde iubirea drept o forță desprinsă din extraordinar, din absolut. Nu ne este accesibilă cauza facerii lumii, dar pentru Borges, împreunarea sacră a două mâini străine este singurul motiv plauzibil și coincidența explozivă care cutremură ordinea cosmică, stelară:

„Las formas de la nube en el desierto
Cada arabesco del calidoscopio
Cada remordimiento y cada lágrima
Se precisaron esas cosas
para que nuestras manos se encontraran"
(*Las causas*)

Poemul care ne face să revenim la strofele inițiale, conturându-se mai puternic motivul „temei false" [5, p. 635] sau a lucrurilor ce determină scrierea versului, dar care într-un final sunt doar elemente decorative subordonate ce devin pale, insignifiante, comparate cu imaginea femeii, este sonetul *El enamorado*. Filosofia matematică, cea care vădește simbolurile și ecuațiile textual, este dublată în cazul lui Borges, atunci când scrie sonete, pentru că sonetul, prin definiție, implică un calcul prosodic superlativ, structura acestuia cheamă de obicei inevitabil poetul care urmărește să-și transforme sensibilitatea și

afecțiunile într-o compoziție riguroasă, o formă fixă, perfectă. Borges anulează de dragul femeii în poezie și valoarea de facto a unor elemente colosale în istoria omenirii ce se relaționează direct cu infintul ca: sistemul numeric, Persepolis și Roma, pictura lui Albrecht Dürer și altele ce sunt fundamentale pentru creația sa poetică, ca luna, nisipul, trandafirul. Pluralul substantivului „luna" de asemenea evocă ideea nemăsurabilului, sugerează că pot exista mai multe lumi, destine multiplicate:

"Lunas, marfiles, instrumentos, rosas
Lámparas, y la línea de Durero,
las nueve cifras y el cambiante cero,
debo fingir que existen esas cosas".
(*El enamorado*)

Din nou survine această pasiune latentă, ascunsă, percepută intertextual pentru femeia adorată, cea care se situează deasupra tuturor lucrurilor și intervine în cadrele vieții materiale, empirice, asemenea unei halucinații persistente:

"Debo fingir que hay otros. Es mentira
Solo tú eres. Tú mi desventura
y mi ventura, inagotable y pura."
(*El enamorado*)

Absența femeii iubite poate cauza o durere absurd de puternică, una care se asociază cu pierzania, cu sufocarea simțurilor, cea care te trage înapoi în tenebrele pământului și ale apei:

"En qué hondonada esconderé mi alma
para que no vea tu ausencia
que como un sol terrible, sin ocaso,
brilla definitiva y despiadada?"
(*Ausencia*)

Lipsa ei este asemenea mării ce nu îi cruță viața celui ce se înecă.:

"Tu ausencia me rodea
como la cuerda a la garganta,
el mar al que se hunde."

Într-un interviu oferit lui Antonio Carrizo în anul 1979 Borges afirma: "Todo lo que escribo es autobiográfico, corresponde a una experiencia, a una pasión

personal", deci, versurile din *Ausencia* sunt marcate de un fatalism ce afectează profund cititorul, și pentru că sentimentul se află dincolo de text, dincolo de vers, dincolo de idee, este Borges, genial, modest și care trăiește chinurile iubirii prin sublimul întregii omeniri.

Regretul ființei umane în poezia lui Borges de asemenea merge mult mai departe decât meditația retrospectivă și se îndreaptă spre o viață trecută, spre lumea ce transcede epoci, dar și se referă la aspecte ce țin de orânduirea hazardului. În poezia *Lo perdido*, versul „Dónde estará mi vida, la que pudo/ haber sido y no fue,...”/„Unde este viața mea, cea care ar fi putut să fie și nu e”, impulsionează lectorul să-și resimtă regretele și să le anihileze, construindu-și o lume abstractă, întrebându-se: „ce ar fi fost dacă...?”. Borges stabilește acest fir meditativ, trecând prin trecutul ancestral persan sau norvegian, prin acel hazard care nu l-ar fi orbit, dar după toate acestea, pierzându-se în ruinele sale circulare ale indefinitului, revine și de astă dată la femeie, acea „tovarășă” ce străbate inclusiv și această lumea a abstractului, a uitării, a nesfârșitului. „Pienso también en esa compañera/que me esperaba y tal vez me espera.”/„Mă gândesc și la acea tovarășă/ care mă aștepta și poate încă mă așteaptă”. Natura poeziei lui Borges, de fapt, poate fi considerată una a plângerii, a oboselii, a extenuării, dar prin vers, el încearcă să își revitalizeze spiritul încă provocând realitatea absurdă și copleșitoare. “Como toda poesía alta, la suya puede ser “llamada, tentación o ayuda” (M. Wherli). Son sus poemas por naturaleza las esencias de sus insomnios, los concentrados de sus dias filtrados hasta en sonetos y dísticos” [6, p. 640].

Enumărația haotică se referă de fapt la erudiția extraordinară (el gran acontecimiento de su vida fue la biblioteca de su padre/ marele eveniment al vieții sale a fost biblioteca tatălui său) pe care o poseda Borges, și care conturează structurile labirintice ale lumii, care, în ciuda extensiei lor, nu pot fi înțelese și parcurse în mod absolut. *Two English Poems*, sau cele „două poeme engleze” sunt dedicate unei, sau unor două femei, ale căror identitate a fost discutată de biografi și critici, în special pentru că Borges marca doar inițiale, care reprezentau constant un secret. Deci, din nou se remarcă recurența referințelor autobiografice (el pasado de sus antepasados/ trecutul strămoșilor săi), a anxietății, a dorului, a pasiunii timide, cvasi-reprimate, și a monologului interior, al căutării, al nopții, acele valuri ale întunericului care odată ce acaparează orașul-labirint, capturează și conștiința lui Borges și îl fac să se destăinuie cu delicatețe. Noaptea este profund personificată în primul poem, este acel portal care pare să te apropie cel mai mult și de lumesc și de sideral, pare să-ți ofere noi revelații și să-ți reînvie durerile ce în timpul zilei par vagi, ameliorate, și pare să-ți ofere plăceri și încântări, dar acestea sunt incomplete, amăgitoare, depărtate. “Aun cuando el yo poético vislumbra esas delicias, su integridad le es vedada, pues advierte en ellas una cara ininteligible” [7, p. 1].

„Nights have a habit of mysterious gifts and refusals,
of things half given away, half withheld,
of joys with a dark hemisphere. Nights act
that way I tell you”.

(*Two English Poems*)

Însă, chiar dacă Borges este învăluit de o vagă speranță că „valul nopții” o ascunde pe femeia pe care o iubește, că poate acesta îi va reîntoare licăritul zâmbetului ei, acel zâmbet autentic, al tristeții, el își dă seama de imposibilitatea acestei întâlniri, de neputiința sa de a se lupta cu înstrăinarea și singurătatea, de a o regăsi pe iubită și de a o convinge să rămână. Atunci, în acest, al doilea poem în proză, survine faimoasa întrebare retorică: „What can I hold you with?”“¿ Con qué podré retenerte?”. Dincolo de un trecut ancestral deja menționat pe care îl invocă Borges, îi oferă un simbol al pactului etern dintre iubiți, o emblemă pentru el a infinitului: trandafirul, amintirea unui trandafir. *„I offer you the memory of a yellow rose seen at sunset, years before you were born.”/” Te ofrezco el recuerdo de una rosa amarilla vista al atardecer, antes de que tú nacieras.”* Trandafirul, după cum s-a menționat se întâlnește nu o dată în textele lui Borges, și chiar dacă pare un element trivial, ba chiar patetic, floarea pentru el este unul dintre acele apariții magice, o frântură a frumuseții, enigmei și nobleții ce aparțin unei alte lumi. Prin urmare, pare a fi o dovadă că acea lume, acel paradis există, chiar dacă pentru noi este iremediabil pierdut. Acestea se remarcă în mod special în eseul lui Jorge Luis Borges *La Flor de Coleridge:* ”Coleridge (…) Dice literalmente: “Si un hombre atravesara el Paraíso en un sueño, y le dieran una flor como prueba de que había estado allí, y si al despertar encontrara esa flor en su mano… ¿entonces qué?”. No sé qué opinará mi lector de esa imaginación; yo la juzgo perfecta. (…); en el orden de la literatura, como en los otros, no hay acto que no sea coronación de una infinita serie de causas y manantial de una infinita serie de efectos. Detrás de la invención de Coleridge está la general y antigua invención de las generaciones de amantes que pidieron como prenda una flor” [8, p. 639]. Borges depășește vădit în originalitate declarațiile celor care promit fericiri iluzorii și elogii necontenite. Cel ce iubește totuși posedă abilitatea analitică, nu venerează iubita nejustificat sau orbește. Borges readuce misterele iubirii în relația lor pierdută cu inteligența, spiritul de observație și sensibilitatea îndrăgostitului: ”I offer you explanations about yourself,/ theories about yourself, authentic and surprising news about yourself.” „Foamea inimii” rămâne a fi cea mai specială metaforă a acestor poeme, datorită acesteia probabil se iluminează faimosul concept de pasiune devoratoare. Borges nu oferă fericirea iluzorie și elogiile eterne, pacea și complăcerea, el își oferă autenticitatea, pe EL insuși, își oferă propia durere, confuzie, propriul calvar, ispitind iubita să-l îndrăgească oferindu-i întunericul

ademenitor. *„I can give you my loneliness, my darkness, the/ hunger of my heart; I am trying to bribe you/ with uncertainty, with danger, with defeat”.*

Poemul în proză, versul liber în cazul lui Borges, construiesc în mod automatizat și firesc o sintaxă care pare o melodie în ascendență, sentințe și versuri dureroase împreunate în vederea frumuseții, emoției și adevărului. Prozodicul poeziei lui Borges depășește aspectul acustico-decorativ sau tehnic, el se stabilește datorită mecanismelor interioare ale autorului care nu se lasă manevrate de o etichetă anostă a construcției sau a unor accepții pur teoretice. În eseul său “La supersticiosa ética del lector” Jorge Luis Borges tratează stilul, esența operei și așteptările sau judecata cititorului: “La condición indigente de nuestras letras, su incapacidad de atraer, han producido una superstición del estilo no la eficacia o la ineficacia de una página, sino las habilidades aparentes del escritor: sus comparaciones, su acústica, los episodios de su puntuación y de su sintaxis” [8, p. 202]. Această „inchiziție” eseistică include o părere esențială ce poate caracteriza cititorul contemporan, cel lipsit de simțire literară, de tandrețe, de receptivitate care să-l facă să *trăiască,* în primul rând, opera, poemul, în acest caz, nu să se arunce exclusiv în analize științifice, ce îl îndepărtează de integritatea textului, de emoția trepidantă, de ideea ce produce schimbări intelectuale, etice, morale. “Es decir, no se fijan en la eficacia del mecanismo, sino en la disposición de sus partes. Subordinan la emoción a la ética, a una etiqueta indiscutida más bien. Se ha generalizado tanto esa inhibición que ya no van quedando lectores, en el sentido ingenuo de la palabra, sino que todos son críticos potenciales” [Ibid.]. Prin urmare, această perspectivă ne poate oferi o mult mai personală interpretare a poemelor anterior menționate, și evident a poemului *El amenazado*, cel care conține unele dintre cele mai răvășitoare și prețioase versuri de dragoste pe care le-a scris Borges. În acest poem se remarcă în mod special un procedeu tipic borgesian, și anume pauza, sau liniștea, versul ne-spus. “Traspasa la famosa “frontera del silencio”, nos da la pausa cuando el tiempo se para- primer afán de la lírica - (...), eso es el hermetismo ya en decandecia, llega de vez en cuando a “la punta del no-dicho” [6, p. 640-641]. Viața se revarsă în vis, iar visul afectează realitatea, vigilența, echilibrul, deseori acest vertigo al iubirii le confundă pe toate, astfel iubirea amenință, subjugă, ființa umană se află incapabilă de a fugi, de a se ascunde de ea:

”Es el amor. Tendré que ocultarme o huir.
Crecen los muros de su cárcel, como en un sueño atroz.”
(*El amenazado*)

Din nou, „inventarierea” borgesiană a vieții readuce în vizorul cititorului ideea infinitului, succesiunii lucrurilor și evenimentelor, construind o laconică panoramă a lumii, acel maiestuos și tainic spectacol al lumii, dar a cărui însemnătate o reduce la inutilitate din cauza femeii:

"De que me servirán mis talismanes: el ejercicio de las letras,
la vaga erudición, el aprendizaje de las palabras que usó el áspero Norte para
cantar sus mares y sus espadas,
la serena amistad, las galerias de la biblioteca, las cosas comunes".

Însă de acestă dată se produce o detașare și de realitate: conștient provocând o adevărată fulminație în axa temporală, în modul firesc al măsurării timpului, Borges recunoaște doar două axe temporale: absența femeii iubite și prezența ei. "*Estar contigo o no estar contigo es la medida de mi timepo.*" Borges știe că este doar dragostea, ea este forța extraordinară, cu mitologiile sale inumerabile, dintr-o lume nemărginită, de o intensitate incalculabilă, și care se apropie tot mai mult, pătrunde și fantastical, și inconștientul, iar numele unei femei devine sentința și condamnarea, devine simbol al vulnerabilității, al dorului, al eternului supliciu.

"El nombre de una mujer me delata.
Me duele una mujer en todo el cuerpo".
(*El amenazado*)

Două mari mistere ale Universului: iubirea și infintul, care, de fapt, prin definiție sunt intangibile, ale căror orânduiri nu sunt accesibile gândirii raționale extrem de pragmatice și simpliste, au reprezentat două elemente ale unei sincronii, unei coexistențe supranaturale, minunate în creația poetică a lui Jorge Luis Borges. Fervoarea, rafinamentul și frânturile enciclopedice au învăluit inclusiv această tematică, a cărei analiză în continuare pare a fi imposibilă, chiar dacă ocazional se încearcă a elucida fragmente aspectuale, variate subtilități ale scrierii codificate, cuprinsă și apărută, în primul rând, datorită viziunilor și, în mod particular, obsesiilor borgesiene. Aceste poeme reușesc să trezească acel sentiment, să provoace acea tresărire a ființei umane care încă prin, și pentru literatură, mai caută uneori răspunsuri, adevăruri, străluciri, îndemnuri, consolări, lumi vrăjite, frumoase și nobile realități. Din versul lui Borges pare să se desprindă axioma iubirii și eternității, acestea două fiind o singură entitate, două forțe între care se stabilește simultan și ierharhia, și egalitatea, și superioritatea, și inferioritatea. Se apropie și se distanțează, dar niciodată nu se rupe firul astral, cosmogonic care le leagă, a cărui origine mereu va rămâne o taină.

Referințe bibliografice:

1. Centro Cultural Kirchner. *Borges, por Piglia - Clase 1 - 07-09-13 (1 de 3)* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=pKW70kGH_6I (Accesat: 2 aprilie 2023)

2. Salgado L. C., *Una aproximación al poema "Arte Poética" de Jorge Luis Borges*. e-Ciencias de la Información. 2013, p. 1-8.
3. Fallas, Selene. *El arte de la poética (Borges: verso a verso). Desde el Sur*, 2016, vol. 8, no 2, p. 407-414.
4. Torremocha, María Victoria Utrera. *Jorge Luis Borges y las analogías rítmicas: los poemas en prosa de «El hacedor».* Castilla: Estudios de Literatura, 2022, Nr. 13, p. 582-611.
5. Ruiz Martinez, José Manuel. et al. *El poema en prosa en Jorge Luis Borges. Una propuesta de poética implícita*. Universidad de Granada, España, 2020.
6. Niedermayer, Franz. *Constantes en la poesía lírica de JL Borges*. En "Actas del Tercer Congreso Internacional de Hispanistas". El Colegio de México, 1970. p. 633-641.
7. Ortiz-Diaz, Jesús E., Machado, Antonio. *"Two English Poems" o el minotauro en el laberinto.* En: Ciber Letras: revista de crítica literaria y de cultura, 2009, no 22, p. 7.
8. BORGES, Jorge Luis. *Obras Completas (1923-1972)*, ed. by Carlos V. Frías, Emecé, Buenos Aires, 1974. Disponibil: https://literaturaargentina1unrn.files.wordpress.com/2012/04/borges-jorge-luis-obras-completas.pdf (accesat: 2 aprilie 2023)